

PAPER DETAILS

TITLE: Kaskay Sözlüğü Üzerine

AUTHORS: FARZANEH DOULATABADI

PAGES: 25-30

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/135905>

KAŞKAY SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE

Farzaneh DOULATABADI *

Söz bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi¹; sözlük, bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerin alfabe sırasına göre tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eserdir.²

Türklerin sözlükçülük geleneği Kâşgarlı Mahmud'la başlar. Divanü Lugati't-Türk 1074 yılında tamamlanan Türkçe-Arapça bir sözlüktür ve 'karşılaştırmalı sözlüklerimizin' ilk örneğidir.³ Kâşgarlı'dan sonra bu geleneği devralan Zemahşerî 12. yüzyılın ilk yarısında *Mukaddimetü'l-Edeb*'i hazırlamıştır.⁴ 11. yüzyılda Karahanlı Türkleri arasında yetişen Kâşgarlı Mahmud, bugünkü ölçülerimize göre de çok değerli bir Türkolog ve iyi bir sözlük bilimcidir. Kâşgarlı Mahmud, Karahanlı lehçesi ve öteki Türk lehçelerinin söz gerçeklerini ve kurallarını titizce düzenlemekle kalmamış onu örneklerle canlandırmış, aynı zamanda dilimizin Arapça karşısındaki gücünü de belli etmiştir.⁵

Sözlükçülük geleneği içinde doğaldır ki, sözlük hazırlama konusunda birtakım ölçütler ve yöntemler geliştirilmiştir. Diğer ilkeler bir yana bırakılırsa günümüzde sözlük hazırlama konusunda özellikle amacın saptanması üzerinde durulmaktadır. Bugün farklı amaçlar doğrultusunda hazırlanan farklı sözlük türlerinin varlığı söz konusudur.⁶

Türkçe dünya dilleri arasında, eskiliği ve köklü bir dil oluşuyla tanınmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Allame Tabatabai Üniversitesi, Tahran, İran. ferzaneabadi@gmail.com

1 *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 1083.

2 age., s. 1086.

3 Mehmet Dursun Erdem, "Türkçenin Sözlüğü", *Türkoloji Dergisi*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, S:2, s.295-297.

4 age., s. 295-297.

5 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 1999, s.19.

6 Leyla Uzun, "1945'ten Bu Yana Türkçe Sözlükler", *Kebikeç Dergisi*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1999, Sayı: 7-8, s. 53-57.

Türkçenin eldeki en eski metinleri olan Orhun ve Yenisey yazıtları 10. yüzyıla kadar inmektedir. Bilindiği gibi bugün yeryüzünde yaşayan Türkler sadece Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamamaktadırlar. Batı Türklerinin bir bölümü olan ve İran'da yaşayan Türklerden bahsetmek istersek sırasıyla Azerbaycan Türkleri, Kaşkay Türkleri ve Türkmenlerden söz etmek gerekir.

İran Millî Eğitim Bakanlığının kararına göre İran halkları iki dilli halklar (İran'da yaşayan halklar ana dillerinin yanında İran'ın resmî dili olarak tanınan Farsçaya da hâkim görünmektedirler.) olarak adlandırılmışlardır.⁷ Üzerinde durduğumuz iki dilli halkların hâkim oldukları dillerin birincisi konuşma, diğeri yazılı dildir.

Bilindiği gibi her dilin iki yönü vardır: Konuşma dili ve yazı dili. Gerçekten dil olgusu yazıdan bağımsız, seslerden oluşan bir düzleme bağlanır. Bu açıdan konuşma dili bir ulusun bir dil birliğinin dilinin, yazıyla ilişkisi olmayan ve çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan yönüdür ve bu nedenle, yazı çok sonra bulunduğu için temel olma özelliği taşır.⁸

Leksikografi veya sözlükçülük bilimi gerek bilimsel olsun gerek tecrübi, diğer bilimler gibi İran'da yaşayan Türkler tarafından ele alınan yeni bilimlerden biridir. İran Türkleri arasında akademik edebî çalışmalarının çok geniş olduğunu söylemek mümkün değildir fakat yapılan çalışmalar dâhilinde önemli ve değerli çalışmalar da görmek mümkündür. Sözlükçülük bahsettiğimiz değerli çalışmaların bir bölümüdür. Sözlüklerin önemine işaret ederken sözlükçülüğün -gerek tecrübi gerek bilimsel-halklar arasındaki önemine de değinmek gerekir. Mehmet Musaoğlu, sözlükçülük alanında yapılan önemli çalışmalardan bahsederken eserleri içeriklerine göre şöyle gruplandırır:

1. Dil öğretimi, ana dili ve yabancı dil
2. Ana dilinin normlaşması ve betimlenmesi
3. Diller arası temaslar, alâkalar (iki dilli, üç dilli...)
4. Dilin kelime hazinesinin bilimsel incelenmesi (etimoloji, tarihsel sözlükler, ölü dillerin sözlükleri)⁹

Bu çalışmada İran'da yaşayan Kaşkay Türklerinden olan Esedullah Merdanî Rahimî'nin *Qaşkay Sözlüğü*¹⁰ adlı eseri üzerinde durmak istiyoruz. Kaşkay Türkleri, İran'ın merkezî bölgelerinden olan Fars bölgesinde yaşayan bir grup Oğuz Türkleridir. Kaşkayların bu bölgede yaşadıklarına dair değişik görüşler mevcuttur. Bu konudaki görüşlere değinmeksizin Kaşkayların yüzyıllardan beri bu bölgede göçebe olarak yaşadıklarını söylemekle yetinmek istiyoruz.¹¹

7 Bu konu, İran Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Merkezinin çıkardığı *Ferheng ve Edeb Dergisi*'nde geniş bir şekilde açıklanmıştır. (*Ferheng ve Edeb Dergisi*, Tebriz, 2003)

8 *Her Yönüyle Dil*, Doğan Aksan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.85.

9 Mehmet Musaoğlu, "Türk sözlükçülüğü ve Türkçe Karşılaştırmalı – Açıklamalı Sözlükler", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 276-282.

10 Esedullah Merdanî Rahimî, *Qaşkay Sözlüğü 'Ferheng-i Lügât ve İstilahât-i Türki-yi Qaşqayî be Farsî'*, Defter-i İntişarât-i Ensarî, Kum, 2007.

11 Esedullah Merdanî Rahimî, *Kaşkay Sözlüğü*'nün ön sözünde bu konuya da işaret eder ve Ali Şir Nevayî'nin şiirinden yola çıkarak Kaşkayların bu bölgedeki varlıklarını bildirir.

Esedullah Merdanî Rahimî, Kaşkay Türkçesi sahasında yıllarını veren bir araştırmacı olarak ilk ve tek Kaşkay sözlüğünü hazırlamıştır. Kaşkay ilinin Afşar, Şeşbölük tayfasından olan Esedullah Merdanî Rahimî, 1952’de Fars eyaletinin merkezi olan Şiraz şehrinin Kaşkay obasında doğdu. İlkokulu obanın ‘Beyaz Çadır’ dedikleri devlet okullarında okudu. Ortaokulu ve arkasından öğretmenlik okulunu Şiraz’da bitirdikten sonra öğretmen olarak Kaşkay obalarında öğretmenlik yaptı. Daha sonra Fars Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olan Esedullah Merdanî Rahimî 30 yıl boyunca Şiraz ve etraf obalarda öğretmenliğine devam edip 2000 yılında emekliliğe ayrıldı. Bu tarihten sonra Kaşkay Türkleri hakkında yaptığı çalışmalarına ağırlık verdi ve değerleri eserler ortaya koydu. 1989 yılından itibaren üzerinde çalıştığı *Qaşkay Sözlüğü*’nden başka *Atalar Sözü*¹², *Zeban-i Türkî-i Kaşkayî ve Şive-i Nigariş-i An*¹³ *Hod Amuz-i Zeban-i Türkî-yi Kaşkayî ve Mebanî-yi Destur-i An*¹⁴ ve *Asanaklar* adlı kitaplarını yayımladı.¹⁵

Yazar, sözlükçülük sahasında önemli bir yere sahip olan *Qaşkay Sözlüğü*’nde, Kaşkaylar ve dilleriyle ilgili tarihî bilgilere yer veren geniş bir girişten (s. 9-53) sonra sözlüğün genel kullanışı ve kısaltmalarına da yer verir. Sözlükte 5708 madde başı mevcuttur. Sözlük bölümünde yaklaşık 50.000 sözcük bulunmaktadır. Sözlük, Fars alfabesi sırasına göre hazırlanmış ve her kelimenin karşısında yazarın hazırladığı Latin alfabe sistemine göre kelimelerin transkribe şekli yazılmıştır. Aynı kökten oluşan değişik kelimelere, atasözleri, deyimlere ve cümlelere de yer verilmiştir. Örnek olarak:

‘Yağ tökmli yalamalı’ (çok temiz, s. 829), ‘dili eğri’ (Türkçe bilmeyen biri, s. 445), ‘bir-birden edmek’ (ara bozuculuk etmek, s. 180), ‘tafaq tüş geldi’ (olay uğurlu oldu, s. 278), ‘dönalgəsi dönmüş’ (ikbâlî dönmüş, s. 422), ‘doban basma’ (hızlı koşmak, s. 430), ‘diş saymaq’ (denemek, s. 443), ‘dævrik suruşu vurmaq’ (yas davulu çalmak, s. 492), ‘qulaq murr edmek’ (kulak kabartmak, s. 606), ‘pülüng gedmagine baxma; işining bitmagine bax’ (paranın bitemesine bakma işin bitmesine bak, s. 224), ‘donung göy donağing göy; kimi gördüng menden yey’ (elbisen mavi, benden daha iyisini nerde bulabilirsin, s. 435), ‘gecərlemek’ (süslemek, s. 579), ‘qırif qopmaq’ (olay çıkarmak, s. 626), ‘suyu əkin üstüne bağladı’ (suyu bahçeye açtı, s. 183), ‘bir baxır bir gözünü yatırdır’ (bir defa bakıyor daha sonra gözünü kırptırıyor, s. 225), ‘xızmə talah olmaq’ (ikna olamak, s. 390), ‘ələ ki çay kəminə doldu tirinen bələsini vurdular’ (Nehir kenarına varır varmaz okla onu vurdular, s. 433)

İstirse bir olsun istese ming bir (ريڭ گنيم هس متسي نوسلوا ريڭ سريستسي)

Bütün Türk elleri ancak benimdir. (ريڭ مينم قاجنأ يرللا لکروت نوبتوب)

Hıta’dan başlayıp Horasan’a dek (کچ امدان اساروخ ببي الشاب ناداخ)

Eller ferimanımla ömür sürecek (کچ هروس روموخ لمينامرف رللا)

Şiraz da Tebriz de benim yerimdir (ريڭ ميري ميڭم هنريڭبت اذاريش)

Orda şöhetlenen söz şekerimdir. (ريڭ ميڭكش زوس نن ملترومئ ادروا)

(Esedullah Merdanî Rahimî, *Qaşkay Sözlüğü*, Entaşarat-i Ensarî, Kum, 2007, s.19.)

12 Esedullah Merdanî Rahimî, *Atalar Sözü* (Türkçe-Farsça), Kiyan-neşr Yayınevi, Şiraz, 1998.

13 Esedullah Merdanî Rahimî, *Zeban-i Türkî-i Kaşkayî ve Şive-yi Nigariş-i An*, Rehğuşa yayınevi, Şiraz, 2000.

14 Esedullah Merdanî Rahimî, *Hod Amuz-i Zeban-i Türkî-yi Kaşkayî ve Mebanî-yi Destur-i An*, Rehğuşa Yayınevi, Şiraz, 2001.

15 Esedullah Merdanî Rahimî, *Asanaklar*, Rehğuşa yayınevi, Şiraz, 2000.

Sözlükte, Kaşkayların 6 aşiretinin kullandığı sözcüklere, ayrıntıları zikredilmeden yer verilmiştir.

Gelin duvağı anlamında olan ‘*duwaq*’ (s.430), ‘*dobaq*’ (s. 430), ‘*dowaq*’ (s.436), ‘*dommaq*’ (s.435); atın ayak sesini belirten ‘*dırdım-dırdım*’ (s. 439) ve ‘*dırım-dırım*’ (s. 439); ince ve kök anlamı taşıyan ‘*riç*’ (s. 456) ve ‘*riç*’ (s. 455); sinüzit hastalığı anlamında olan ‘*südde*’ (s. 523) ve ‘*sogdā*’ (s. 496) ve ağıt anlamında olan ‘*şüwən*’ (s. 523) ve ‘*şiyən*’ (s. 534) gibi kelimeler değişik yerlerde ağız farklılıkları belirtilmeden gösterilmektedir

Kaşkay Türkçesi, bulunduğu bölge itibarıyla Arapça ve Farsçadan etkilenmektedir. Bu sebeple Kaşkay Türkçesine bu dillerden geçmiş birçok kelime bulmak mümkündür. Ayrıca eski Türkçede var olup diğer günümüz Türk lehçelerinde daha kullanılmayan bazı Türkçe sözcüklere de rastlamak mümkündür.

‘*Tay*’ (dayanak ve bakıcı, s. 264), ‘*çoqqa*’ (arhalık yapımı için kullanılan yün kumaş, s. 354), ‘*dummağı*’ (soğuk algınlığı, s. 430), ‘*sıt*’ (parlaklık, s. 502), ‘*siyil*’ (ziğil, deri hastalığı, s. 512) ve ‘*qaw*’ (içi boş, s. 575) gibi kelimeler bir kaç örnek olarak gösterilebilir.

Bu eser, bir sözlük olmakla birlikte Kaşkay ilinin kültürü, edebiyatı, geleneği, âdetleri, Kaşkay Türklerinin hiyerarşik yaşam düzeni ve yaşayış tarzı hakkında bilgi veren bir eserdir.

Qaşkayı Sözlüğü, karşılaştırmalı–açıklamalı bir sözlük olarak akraba olmayan fakat İran’ın resmî dili olarak tanınan Farsça açıklamalı olarak hazırlanmıştır.

Sözlüğün kısaltmalar bölümündeki göze çarpan önemli konu alfabe sisteminin farklı oluşudur. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan Q ق ve X خ ve ə (açık E) nin yanı sıra Türkiye Türklerinin alfabe sistemlerinde kullanılmayan J sesi için Ž işareti ve Ç sesi için Ć işareti de kullanılmaktadır. Türk alfabesinde mevcut olan 8 ünlü, Azerbaycan Türkçesinde 9’a ve Kaşkay Türkçesinde 10’a yükselmektedir (a, ı, o, u, e, ə, ë-e ve i arası bir ses- i, ö, ü). Eseddullah Merdânî Rahimî, Kaşkay Türkçesindeki bu ses farklılığını şöyle açıklar: ‘Farsça ve Arapça’dan Türkçe’ye giren ! - ى arası sesini ayrıca bir ses olarak hesaplarsak Kaşkay Türkçesindeki seslilerin sayısı 10’a yükselecektir.’¹⁶

Karşılaştırmalı–açıklamalı Kaşkayca-Farsça olarak hazırlanan *Qaşkayı Sözlüğü*, bütün özelliklerine rağmen bazı kusurlar da taşımaktadır. Hangi türde olursa olsun, sözlük, amacın belirginleştirilmesinden, madde başlarının düzenlenmesine ve tanımların verilmesine kadar pek çok konuda özenli, ilkeli ve yöntemli bir çalışmayı gerektirmektedir. Türk cumhuriyetleri ve toplulukları arasında ekonomik–kültürel ilişkilerin giderek artması ve ortak bir Türkçe ihtiyacının ortaya çıkması sonucu karşılaştırmalı sözlüklerinin gereği arttırıldıysa, alfabe sisteminin giderek bir karmaşa hâline getirilmesi konusu çoktan unutulmakta, yerine ortak kullanımlı bir alfabe sistemi çözümü konulmaktadır.

16 Eseddullah Merdânî Rahimî, *Zeban-i Türki-i Kaşkayî ve Şive-yi Nigariş-i An*, Rehgüşa Yayınevi, Şiraz, 2000, s. 156.

Konuşma diline dayanan ağız sözlüğü hazırlanırken ortaya çıkan sorunlardan biri sözlüğe alınacak kelimelerin nasıl transkribe edileceği meselesidir. Genel olarak konuşma dili yazıya geçirilirken olduğu gibi burda da yazıda neyin nasıl gösterileceği sorusu ortaya çıkar. Teferruatın gösterilemesi, sözlüğün ulaşmak istediği kullanıcılar, sözlüğün hazırlanmasına katkıda bulunanların fonetik inceliklerin gösterilmesiyle ilgili ve tecrübeleri gibi hususlar bunda rol oynar. Elbette ağız sözlüğüne alınacak kelimelerin ses değerleri okuyucu tarafından da anlaşılacak şekilde açık, aslına mümkün mertebe yakın olmalıdır.¹⁷

Sözlük türüne gelince *Qaşkayı Sözlüğü* unutulmakta olan bir dilin kelimelerini kaydetmeye çalışmıştır ki bu art zamanlıdır. Ancak malzemeye yaklaşması konusunda eş zamanlı sayılır. Her ne kadar yazar kelimenin zaman içerisinde değişmesine de yer vermek istemişse de bu genel bir tutum değildir.

Ağız sözlükçülüğünün esaslarına bakarak *Qaşkayı Sözlüğü*'nde bazı problemlere rastlamak mümkündür. İran Türklerinin hâlâ Fars alfabesini kullanmaları ve bu alfabenin sesli harfleri sağlıklı bir şekilde gösterememesi, Kaşkay dilinde seslilerin Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinden daha fazla oluşu bu sorunu arttırmaktadır. Ayrıca yazar Arapça kökenli olan kelimelerin imlasını göz önünde tutmayınca farklı bir sistem ortaya çıkmaktadır.

Örnek olarak:

‘ar’ kelimesi (s. 65) راعى, راعى, راعى olarak açıklanır ve devamında راعى ve راعى کلماتی bu sözcüğün açıklamasında kullanılır. Tekrar aynı sözcük راعى ‘ar’ راعى, راعى, راعى sayfa 541’de başka bir imlayla tekrarlanır.

Buna benzer ‘aşşık’ (s. 74), قىشاع ‘aşık’ (s. 541) sözcükleri de iki şekilde yazılmaktadır. Veya رگن ‘anger’ (s. 110), رانگن ‘angar’ (s.88), رانگن ‘ingar’ (s.157) sözcüklerinin ağız farkı açıklanmadan hepsi ‘sanki’ anlamı ile sözlüğün değişik bölümlerinde açıklanmaktadır. Bunlara benzer örnekler sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Bu yazıda amacımız bu değerli eserin eksikliklerini göstermek değildir. Türklerin tarih boyunca kullandığı Arap alfabesinin ve İran Türklerinin hâlâ unutamadığı bu imla problemine deyinmektir. Standart bir yazı kuralının henüz hâkim olamadığı bir bölgede bazı problemleri göstermek eksikleri gidermemize yardımcı olacağı düşüncesindeyiz. Kaşkay Türklerinin bir ağız sözlüğü olan *Qaşkayı Sözlüğü* sözlük olmaktan ziyade, Kaşkay Türklerinin söz varlığının genel bir sözlüğü görevini de taşımaktadır. Birçok ağız sözlüğünde görüldüğü gibi bu sözlükte de Farsça ve Arapça kelimelerden ses değişikliğine uğramış olanlar sözlüğe alınmıştır fakat tam olarak imla tespit edilmediği için farklı imlalarla kaydedilmiştir.

Kaşkay Türkçesindeki fiiller diğer Türk lehçelerinde görüldüğü gibi tamamı Türkçe kökenlidir. Ayrıca göçebe bir hayat sürdüren Kaşkayların geçimleri hayvancılık olduğu için hayvancılıkla ilgili olan bütün sözcükler de Türkçedir. Ayrıca bitki ve hayvan adları da Türkçedir. Göçebeliliğin unutulması ve arkasından şehir hayatının

17 Nurettin Demir, “Ağız Sözlükçülüğü”, *Kebikeç Dergisi*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1999, Sayı: 7-8, s. 67-75.

yaygınlaşması, bununla birlikte diğer coğrafi şartların da yan yana gelmesi genç Kaşkayların ana dilinden uzaklaşmasına ve yeni nesilin Türkçe sözcüklere yabancı kalmasına sebep olmuştur. Bu nedenle yazar her düşünür Kaşkay Türkü gibi bir çare arayışına girmiş ve bu değerli eseri ortaya koymuştur.